

PRADINIŲ IR GALINIŲ PRIEBALSIŲ DERINIMAS VEIKSMAŽODŽIO ŠAKNYSE

Irena KRUOPIENĖ

1. Bendrosios pastabos

1.1. Kaip ir bet kurie kiti sudėtiniai kalbos elementai, veiksmažodžio šaknys turi centrą ir periferiją¹ – abipus balsio tam tikra tvarka išsidėsčiusius priebalsius. Šaknies pradžioje (inicialeje) galimi tik skirtingų *STR*² poklasių priebalsių junginiai, šaknies gale (finalėje)³ gali būti ir fonetiškai giminiški priebalsiai, pvz. *šviškščia* – *šviškštė*, *šviškšti* (du sprogstamieji), *niurna* – *niurnėjo*, *niurnėti* (du balsingieji)⁴. Gana dažnai tarpusavyje derinami ir abipus centro esantys to paties poklasio priebalsiai, pvz.: *RVR* (*māla* – *mālė*, *mālti*), *TVT* (*tiška* – *tilko*, *tilkti*), *SVS* (*zyzia* – *zyzė*, *zyzti*) (Kruopienė, 2000b, 194–199).

Patyrinęs šaknies pradinius ir galinius priebalsių junginius plačiau, paaiškėjo, kad toks reiškinys būdingas gana didelei veiksmažodžių daliai – 63,6% tiriamųjų šaknų⁵. Be to, galimos ne tik dvinarės, bet ir trinarės priebalsių sekos (visų jų produktyvumas nurodytas 1 lentelėje)⁶. Tai skatintų pasidomėti, kokiems gi dėsningumams paklūsta priebalsiai, sudarydami konkrečias sekas.

1.2. Pirmiausia, į akis krinta tai, kad to paties poklasio priebalsiai dažniau derinami stabiliojo centro šaknyse, t. y. tose, kur balsis visose pagrindinėse formose išlieka nepakitęs (67,1% minėtų šaknų). Kintamojo centro šaknyse inicialės ir finalės

¹ Plačiau dėl įvairių kalbos elementų struktūrų panašumo, vadinamojo izomorfizmo (žr. Girdenis, 1995, 102–103).

² *S* – bet kuris pučiamasis, *T* – bet kuris sprogstamasis, *R* – bet kuris balsingasis priebalsis.

³ Didžiausia inicialės priebalsių grupė – trys nariai, finalės – keturi.

⁴ Apie finalės priebalsių derinimo tendencijas (žr. Karosienė, 1985a, 18–21; Kruopienė, 2000a, 67).

⁵ Tiriamoji medžiaga, kurią sudaro 1085 dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžiai, dėl šaknyse vykstančių (arba nevykstančių) balsių kaitų suskirstyta į stabiliojo (893) ir kintamojo (192) centro šaknų grupes. Plačiau dėl stabiliojo centro šaknų struktūros (žr. Kruopienė, 2000c, 71–82).

⁶ Gana dažnai to paties poklasio priebalsiai derinami ir vardažodžių šaknyse (60,4% visų vienskiebinių šaknų), kur didžiausias grupes taip pat sudaro sprogstamųjų (*T-T*) ir balsingųjų (*R-R*) priebalsių sekos, o pučiamieji (*S-S*) priebalsiai pasitaiko gerokai rečiau (Karosienė, 1985a, 22). Brūkšneliu skiriami inicialės ir finalės priebalsiai.

priebalsiai derinami mažiau negu pusėje šio tipo veiksmazodžių (47,4%), be to, ne galimi trinariai priebalsių deriniai. Išryškėjo ir daugiau šių veiksmazodžių grupių skirtumų: stabiliojo centro šaknyse dažniau derinami sprogstamieji (*T-T*), pvz. *keñkia – keñkė, keñkti*, kintamojo – balsingieji (*R-R*) priebalsiai, pvz. *trina – trynė, trinti*. Pučiamųjų priebalsių sekos realizuotos ne itin gausiai, o kintamojo centro šaknyse jos visiškai retos, – tiksliau sakant, būdingos tik vienam *sūsta – sūso, sūsti* veiksmazodžiui.

1 l e n t e l ė. To paties poklasio priebalsių derinių produktyvumas⁷

Priebalsių deriniai	Stabilusis centras		Kintamasis centras		Iš viso (%)
	Šakny sk.	%	Šakny sk.	%	
<i>T-T</i>	379	42,4	33	17,2	412 (38,0%)
<i>R-R</i>	156	17,5	57	29,7	213 (19,6%)
<i>S-S</i>	39	4,4	1	0,5	40 (3,7%)
<i>T-T...T</i>	20	2,3			
<i>R-RR</i>	5	0,5			
Iš viso	599	67,1	91	47,4	690 (63,6%)

1.3. Sudėtingesnėse šaknyse (kur priebalsiai abipus centro išsidėsto simetriškai) galimos ir dvejų sekų kombinacijos: *T-T* ir *R-R* (*knařkia – knařkė, knařkti*), *S-S* ir *R-R* (*šviřkščia – šviřkštė, šviřkšti*) (žr. 2 lent.). Vidinių narių pozicijas tokiose sekose užima balsingieji priebalsiai, išorinių – sprogstamieji arba pučiamieji. Labai retas *S-S* ir *T-T* priebalsių derinys randamas tik vienoje *sklėzda – sklezdėjo, sklezdėti* šaknyje. Apskritai dvejos priebalsių sekos nėra labai dažnos, jos būdingos 10,1% visų sekas turinčių šaknyų.

Dažniausiai veiksmazodžio šaknyse derinamos dvinarės priebalsių sekos: *T-T* ir *R-R* (*sprėndžia – sprėndė, sprėsti*), *S-S* ir *R-R* (*šneřkščia – šneřkštė, šneřkšti*), tačiau pasitaiko ir trinarų – dvinarių sekų kombinacijų *T-T...T* ir *R-R*, pvz.: [*k-k...t*] ir [*v-n*]: *kveñkščia – kveñkštė, kveñkšti*; [*p-k...t*] ir [*r-n*]: *pruñkščia – pruñkštė, pruñkšti*. Tokios sekos galimos šaknyse, kuriose bendras priebalsių skaičius – šeši (*TRVRTST* – dvinarė inicialė ir ketumarė finalė).

Stabiliojo centro šaknyse realizuojami visi minėti deriniai, pvz.: [*k-b*] ir [*v-r*]: *skveřbia – skveřbė, skveřbti*; [*š-š*] ir [*l-m*]: *šlañščia – šlañštė, šlañšti*; [*s-z*] ir [*k-d*]: *sklėzda – sklezdėjo, sklezdėti*. Dažniausiai šiose šaknyse derinami sprogstamieji ir balsingieji priebalsiai – 46 atvejai. Tas pats ir, beje, vienintelis dvinaris derinys būdingas ir devynioms kintamojo centro šaknims, pvz.: [*t-k*] ir [*r-n*]: *treñka – triñko, triñkti*; [*p-d*] ir [*r-n*]: *sprėndžia – sprėndė, sprėsti*.

⁷ Lentelėje pateikiami trejopi procentai: stabiliojo, kintamojo centro šaknyų ir visų tiriamųjų veiksmazodžių atžvilgiu (pvz. *T-T* sekos sudaro 42,4% stabiliojo centro šaknyų, 17,2% – kintamojo ir 38,0% – visų tiriamųjų šaknyų).

1.4. Šaknies centro atžvilgiu skirtinos kontaktinės sekos (jų nariai tiesiogiai šliesiasi prie centro), pvz.: *kōpia – kōpė, kōpti* ([k-p]); *leñkia – leñkė, leñkti* ([l-n]); *šiaušia – šiaušė, šiaušti* ([š-š]), ir distancinės – tokios, kur vienas ar abu sekos priebalsiai nutolę nuo centro, pvz.: *puřkia – puřkė, puřkšti* ([p-k]); *treñkia – treñkė, treñkti* ([t-k]); *šliaužia – šliaužė, šliaužti* ([š-ž]). Apskritai pagal produktyvumą šių tipų sekos pasiskirsto gana tolygiai ir santykiauja kaip 1 : 1, tačiau konkrečiu atveju kontaktinių ar distancinių sekų dažnumą lemia poklasis. *T-T* ir *S-S* tipo deriniams būdingesnės distancinės (atitinkamai 75,1% ir 79,5% šių tipų sekų), o balsingiesiems priebalsiams be išimties būdingos kontaktinės priebalsių sekos. Kitaip tariant, sprogstamieji ir pučiamieji priebalsiai centro atžvilgiu gali jungtis ir kontaktiškai (rečiau), ir distanciškai (dažniau), o balsingieji – tik kontaktiškai⁸. Iš čia išplaukia ir kurie – ne – kurie stabiliojo ir kintamojo centro šaknų skirtumai. Pirmuoju (stabiliojo centro) atveju distancinės priebalsių sekos šiek tiek dažnesnės už kontaktines (atitinkamai 1,2 : 1), antruoju (kintamojo centro) – kontaktinės beveik du kartus dažnesnės už distancines ir santykiauja kaip 1,9 : 1. Be to, stabiliojo centro šaknyse distanciškai jungiasi *T-T* ir *S-S* poklasio priebalsiai, pvz.: *trōkšta – trōško, trōkšti; šviřkščia – šviřkštė, šviřkšti*, o kintamojo – tik sprogstamieji, pvz.: *peřka – piřko, piřkti*.

2 l e n t e l ė. Dvejøpų priebalsių sekų deriniai

Priebalsių sekos	Stabilusis centras		Kintamasis centras		Iš viso (%)
	Šak. tipas	Šak. sk.	Šak. tipas	Šak. sk.	
<i>T-T</i> ir <i>R-R</i>	<i>TRVRT</i>	30	<i>TRVRT</i>	7	37
	<i>STRVRT</i>	4	<i>STRVRT</i>	2	6
	<i>TRVRST</i>	5			5
	<i>TRVRTST</i>	7			7
		46		9	55
<i>S-S</i> ir <i>R-R</i>	<i>SRVRTST</i>	12			12
	<i>SRVRST</i>	2			2
		14			14
<i>S-S</i> ir <i>T-T</i>	<i>STRVST</i>	1			1
Iš viso (%)		61 (10,2%)		9 (9,9%)	70 (10,1%)

Trumpai apibendrinant, galima būtų teigti, kad tam tikro poklasio priebalsiai šaknyje turi nuolatinę, balsingumo kriterijaus lemiamą vietą: *R* tipo priebalsiai visada išsidėsto greta balsio, *T* – dažniau užima antrąją nuo centro poziciją, o *S* – labiau-

⁸ Vardazodžių šaknyse pučiamieji (*S-S*) ir sprogstamieji (*T-T*) priebalsiai taip pat dažniau sudaro distancines, o balsingieji – kontaktines sekas. Skirtingai nuo veiksmazodžių, *R-R* tipo priebalsiai čia gali jungtis ir distanciškai (plg. Karosene, 1985b, 69).

siai nuo centro nutolę priebalsiai. Tokia pat tvarka šių sintagminių grupių priebalsiai išsidėsto ir skiemenyje (plg. Girdenis, 1995, 114).

2. Pučiamųjų priebalsių sekos

2.1. Kalbant apie šaknies pradinių ir galinių *S* tipo priebalsių tarpusavio santykius, pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad dėl istorinių priežasčių (lietuvių kalbai būdingos tolimosios regresyvinės asimiliacijos, plg. *šeši* < **seši*, *švižias* < **sviežias* [Zinkevičius, 1980, 143])⁹, negalimos sargijų – žvarbiųjų [s–š], [s–ž], [z–ž] priebalsių sekos. Kita vertus, veiksmazodžių šaknyse nerealizuotos ir atvirkštinės [š–s], [ž–s]¹⁰, [ž–z] sekos, nors jos įmanomos vardažodžių šaknyse, plg. *šūsnis*, *žąsls*, *žaiž dras*¹¹. Taigi veiksmazodžio šaknys, išlaikydamos sargumo (žvarbumo) harmoniją, sudaro penkias *S–S* tipo sekas¹²: [š–š] (*šiuša* – *šiušėjo*, *šiušėti*), [š–ž] (*švągzda* – *švągzdėjo*, *švągzdėti*), [z–z] (*zužia* – *zužė*, *zužti*), [s–s] (*skelsia* – *skelsė*, *skelsti*), [s–z] (*sklėzda* – *sklėzdėjo*, *sklėzdėti*) (žr. 3 lent.). Kitaip tariant, veiksmazodžio šaknims būdingos tik homorganinės¹³ pučiamųjų priebalsių sekos, kurias sudaro sargieji (dantiniai) [s–s], [z–z], [s–z] arba žvarbieji (alveoliniai) [š–š], [ž–ž]. Iš principo galima, bet veiksmazodžio šaknyse nerealizuota [ž–ž] seka¹⁴.

2.2. Pučiamieji priebalsiai šaknyje derinami ir pagal balso stygų veiklą. Priebalsių seka dažnai būna arba visa skardi ([z–z]), arba visa dusli ([š–š], [s–s])¹⁵. Vadinasi,

⁹ Tarmėse gausu tokios asimiliacijos pavyzdžių, plg. š. pan. *ešėž'óje* „išsižiojo“, *sošėf'əuše* „susišiaušė“. Autorės pastebėta tolimosios regresyvinės asimiliacijos atvejų ir vaikų kalboje, pvz.: *žl'j'u* „žyžyžiu“. Plačiau dėl džiukuojančių žemiausių afrikatų bei regresyvinės asimiliacijos (žr. Girdenis, 1980, 40–43).

¹⁰ V. Karosienė (1995, 91), aptardama *S–S* tipo priebalsių derinius lietuvių kalbos žodžių šaknyse, pateikia ir [ž–s] seką, pvz.: *žągsi* – *žągsėjo*, *žągsėti*. Šiame darbe tokio tipo pavyzdžiais, kaip *žliugsėti*, *žnekseiti*, *žlepsėti*, neoperuojama, kadangi šie veiksmazodžiai – priesagos *-s*- vediniai.

¹¹ Tokių sekų buvimas vardažodžių šaknyse rodytų, kad sargieji pučiamieji [s], [z] priebalsiai regresyvinės asimiliacijos galia nusileidžia žvarbiesiems. Kaip viena iš priežasčių, kliudančių šių sekų regresyvinei asimiliacijai, nurodoma ta, kad fonemos /s/, /z/ yra žymėtieji opozicijų nariai, o /š/, /ž/ – nežymėtieji (Karosienė, 1985a, 23; Girdenis, 1995, 150).

¹² Kai kuriose kalbose, pavyzdžiui, apačių, apskritai nėra tokių šaknų, kur būtų derinami sargieji ir žvarbieji [s], [š] priebalsiai (Grinberg, 1964, 62). Tokį lietuvių ir šiaurės Amerikos indėnų kalbų panašumą būtų galima aiškinti nebet tuo, kad dauguma šio tipo veiksmazodžių šaknų – fonetiškai motyvuotos, t. y. priklauso garsažodžių grupei, pvz.: *švaňkščia* – *švaňkštė*, *švaňkšti*; *suošia* – *suošė*, *suošti*; *zyžia* – *zyžė*, *zyžti*. Garsus pamėgdžiojančių žodžių struktūra įvairių šeimų kalbose (indoeuropiečių, tiurkų, finų ugrų, mongolų) yra panaši – labai dažnas išistiktukų formantas *-t-*, *-š-*, *-s-* (Jašinskaitė, 1983, 116, 120).

¹³ Daugumą vardažodžių (62,5% *S–S* tipo sekų) taip pat sudaro homorganiniai garsai. Apskritai vardažodžių šaknyse realizuojamos aštuonios šio tipo sekos, iš kurių dažniausios [s–s] ir [š–š] (Karosienė, 1985a, 22).

¹⁴ Šios sekos buvimą iliustruoja vardažodžiai *žiūžis*, *žlžė*, *žlezirba*, *žlezula*. P. Skardžiaus (1996, 462) minimas ir veiksmazodis *žiežiti* (be kirčio) „pykti, urzgėti“, bet „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1993) jis neužfiksuotas.

¹⁵ Tai vienintelė pučiamųjų priebalsių seka, realizuota vienoje jau minėtoje kintamojo centro šaknyje (*sšta* – *siso*, *susti*). Derėtų atkreipti akis, kad apskritai veiksmazodžiai (taip pat ir kintamojo cen-

tokioms sekoms būdinga dviguba – sargumo (žvarbumo) ir skardumo (duslumo) – koreliacija (Karosienė, 1985a, 23)¹⁶. Veiksmažodžių šaknyse tokie homogeniniai deriniai sudaro 75,0% visų S-S tipo sekų.

Produktyvumu iš kitų gerokai išsiskiria duslioji [š-ž] pora. Tai dar kartą patvirtina D. Grinbergo (1964, 62) „absoliučiąją taisyklę“, kad duslieji priebalsių deriniai daug dažnesni už skardžiuosius, fonologiškai tariant, yra nežymėti, plg. (Girdenis, 1995, 141).

3 lentelė. S-S tipo sekų produktyvumas

Sekos	Šaknų skaičius	(%)	Pavyzdžiai
[š-š]	23	57,5	<i>šiřšo, šniatikštė, šiaušė</i>
[š-ž]	9	22,5	<i>šmeižė, šliaūžė, švařgdė</i>
[z-z]	4	10,0	<i>ziřzė, zūzė, zyzė</i>
[s-s]	3	7,5	<i>skelsė, suošė, sūso</i>
[s-z]	1	2,5	<i>sklezdėjo</i>
Iš viso	40		

Veiksmažodžių šaknims būdingos ir dvi skardumo – duslumo atžvilgiu mišrios sekos: [š-ž] (*šnibžda – šnibždėjo, šnibždėti*) ir [s-z] (*sklžda – sklezdėjo, sklezdėti*), kurių pirmuoju nariu eina duslusis, antruoju – skardusis priebalsis¹⁷. Tai ir lemia šioji tokį inicialės ir finalės pozicijų skirtumą¹⁸, plg.:

Inicialė	Finalė
32	23
–	9
4	5
4	3

tro) S-S tipo sekų per daug nevengia. Čia turimos galvoje būsimojo laiko formos (*slėps, žlūgs, silps*), kai kurių veiksmažodžių esamojo laiko (*skęsta, spįsta, slýsta*) ir bendraties šaknys (*skęsti, spįsti, slýsti*).

¹⁶ Plačiau dėl koreliacijos požymių (žr. Girdenis, 1995, 141).

¹⁷ Vardažodžių šaknyse galima jau minėta [ž-s] seka, plg. *žąsls*, nors produktyvumu mišriosios sekos čia taip pat nepasižymi (Karosienė, 1985a, 23).

¹⁸ Nors vardažodžių atveju dažnumo skirtumas tarp pozicijų taip pat nėra labai žymus, ten vis dėlto sargieji priebalsiai labiau linksta į šaknies pabaigą, o žvarbieji – į pradžią. Galbūt tuo (žinoma, ir pačios fonemos retumu) bent iš dalies būtų galima paaiškinti homogeninės sekos [z-z] nebuvimą vardažodžių šaknyse (plg. Karosienė, 1985a, 23; 1995, 91).

3. Sprogstamųjų priebalsių sekos

3.1. Sprogstamieji priebalsiai sudaro pačius įvairiausius ir gana gausiai veiksmažodžio šaknyse realizuojamus derinius. Tiriamosioms šaknims būdingos 37 dvinarės $T-T$ (dvylika iš jų randamos ir kintamojo centro šaknyse) ir penkios trinarės $T-T...T$ priebalsių sekos¹⁹. Ne visos šio poklasio sekos vienodai produktyvios. Kai kurios iš jų pasitaiko vos vienoje kitoje šaknyje dėl riboto konkretaus priebalsio vartojimo, pvz.: $[c-p]$: *cypia – cypė, cypiti*; $[dž'-g]$: *džiaūgiasi – džiaūgėsi, džiaūgtis*; $[č'-b]$: *čiulba – čiulbėjo, čiulbėti*²⁰. Be to, sekų dažnumą lemia skardumo (duslumo) harmonija, gana svarbų vaidmenį atlieka ir priebalsių derinimas pagal artikuliacijos vietą.

3.2. Trinarės priebalsių sekos dideliu produktyvumu nepasižymi (žr. 4 lent.)²¹.

4 l e n t e l ė. Trinarių $T-T...T$ sekų produktyvumas

Seka	Šaknų skaičius	Pavyzdžiai
$[k-k...t]$	8	<i>kvařkštė, krykštė, kvėkštė</i>
$[g-g...d]$	5	<i>geřždė, gveřždė, giręždėjo</i>
$[k-b...d]$	4	<i>kribždėjo, knibždėjo, krebždėjo</i>
$[p-k...t]$	2	<i>pruņkštė, pūkštė</i>
$[k-g...d]$	1	<i>klegždėjo</i>
	20	

Tos sekos, kur priebalsiai derinami pagal balso stygų veiklą ($[k-k...t]$, $[g-g...d]$, $[p-t...k]$) gerokai dažnesnės negu mišriosios ($[k-b...d]$, $[k-g...d]$). Jos santykinai kaip 3 : 1. Savo ruožtu dusliosios ($[k-k...t]$, $[p-k...t]$) vyrauja skardžiųjų $[g-g...d]$ atžvilgiu (atitinkamai 10 ir 5 šaknys). Mišriųjų sekų pirmasis (inicialės) narys duslus, abu finalės nariai – skardūs.

Sprogstamieji priebalsiai homogeninių trinarių sekų sudaryti negali, kadangi finalėje derinami tik skirtingi to paties poklasio priebalsiai. Todėl seką sudaro arba du liežuvio užpakaliniai ir liežuvio priešakinis ($[k-k...t]$, $[g-g...d]$, $[k-g...d]$), arba visi trys pagal tarimo vietą skirtingi priebalsiai ($[k-b...d]$, $[p-k...t]$). Pirmuoju sekos nariu dažniausiai eina liežuvio užpakalinis $[k]$ arba $[g]$, pvz.: *kvařkščia – kvařkštė, kvařkšti; geřždzia – geřždė, geřžti*, o vienu atveju – lūpinis, pvz.: *pruņkščia –*

¹⁹ Vardažodžių šaknyse sprogstamieji priebalsiai sudaro 11 trinarių ir 42 dvinarės sekas (Karasienė, 1985a, 24).

²⁰ Kai kurių formų šaknies finalėje prieš užpakalinės eilės balsius pasitaikančios afrikatos traktuojamos kaip morfonemos $\{d'\}$, $\{t'\}$, pvz.: *žaldžia – žaldė, žalsti; plėčia – plėtė, plėsti* (plg. Girdenis, 1995, 80), todėl tokio tipo sekomis, kaip $[ž-dž]$, $[p-č']$ ir pan., neoperuojama.

²¹ Kalbant apie trinarės priebalsių sekas, turimos galvoje tik stabiliojo centro šaknys.

pruñkštie, pruñkšti. Nė karto inicialės pozicijoje nepavartotas liežuvio priešakinis [t] arba [d]²². Vadinasi, trinarėse veiksmožodžio sekose liežuvio užpakaliniai ir lūpiniai priebalsiai gali užimti ir pirmąją, ir antrąją poziciją, o dantiniai – tik trečiąją. Kitais žodžiais tariant, inicialės ir pirmoji finalės pozicija šiuo atžvilgiu lygiavertės.

5 l e n t e l ė. Harmoningosios T-T tipo priebalsių sekos

Tarimo būdas	Sekos	Stabilusis centras		Kintamasis centras		Iš viso
		Šak. sk.	Pavyzdžiai	Šak. sk.	Pavyzdžiai	
Duslios	<i>k-k</i>	36	<i>keñkė, kaukė</i>			36
	<i>t-k</i>	34	<i>telkė, triko</i>	3	<i>tėškė, triñko</i>	37
	<i>k-t</i>	23	<i>skauto, kniėtė</i>	6	<i>kėtė, kiřto</i>	29
	<i>p-k</i>	23	<i>plėko, pleřškė</i>	3	<i>piřko, puřsko</i>	26
	<i>k-p</i>	18	<i>kuōpė, kliņpo</i>	1	<i>kiřpo</i>	19
	<i>p-p</i>	15	<i>pařpė, pliōpė</i>			15
	<i>t-p</i>	11	<i>taūpė, tēpė</i>	2	<i>tūpė, tūlpo</i>	13
	<i>p-t</i>	10	<i>prāto, pūrtė</i>	1	<i>pūitė</i>	11
	<i>č-p</i>	6	<i>čiūpo, čiulpė</i>			6
	<i>č-k</i>	4	<i>čiaūškė, čiurřškė</i>			4
	<i>t-t</i>	4	<i>stātė, tintėjo</i>			4
	<i>c-p</i>	2	<i>ciřpė, cypė</i>			2
			186 (49,1%)		16 (48,5%)	
Skardžios	<i>g-b</i>	16	<i>gerbė, gnybė</i>			16
	<i>g-d</i>	15	<i>gėdo, girdėjo</i>	4	<i>griñdė, grūzdo</i>	19
	<i>d-g</i>	14	<i>deñgė, druņgo</i>			
	<i>b-g</i>	12	<i>baigė, buřzgė</i>	1	<i>brlzo</i>	13
	<i>b-d</i>	9	<i>baūdė, bėldė</i>	3	<i>brėndo, bleñdė</i>	12
	<i>d-b</i>	8	<i>dreñbė, dóbė</i>			8
	<i>b-b</i>	8	<i>baūbė, bleřbė</i>			8
	<i>g-g</i>	7	<i>gařgė, gagėjo</i>			7
	<i>d-d</i>	4	<i>draūdė, dardėjo</i>			4
	<i>dž-g</i>	2	<i>džiaūgėsi, džeřzgė</i>			2
	<i>dž-g</i>	1	<i>dzingėjo</i>			1
		96 (25,3%)		8 (24,2%)		104 (25,2%)

3.3. Analizuojant T poklasio priebalsių santykius dvinarėse sekose, išryškėja kai kurių stabiliojo ir kintamojo centro šaknų skirtumų (nekalbant jau apie tai, kad kintamojo centro šaknyse T-T sekų trigubai mažiau), tačiau jas sieja nemažai ir bendrų dalykų. Pirmiausia į akis krinta tai, kad dauguma stabiliojo ir kintamojo centro veiksmožodžių šaknų išlaiko skardumo (duslumo) harmoniją: tik skardieji arba tik

²² Vardžodžių inicialėje šie priebalsiai realizuoti, plg.: *dāiktas, staktā* (Karosienė, 1985a, 24).

duslieji priebalsiai sudaro 74,4% stabiliojo centro *T-T* tipo sekų ir 72,7% – kintamojo. Kaip sprogstamųjų priebalsių sekos pasiskirsto pagal produktyvumą, matyti iš 5 ir 6 lentelės²³.

Ir vienu, ir kitu atveju dominuoja dusliųjų priebalsių sekos: stabiliojo centro šaknyse jos sudaro 49,1%, kintamojo – 48,5% *T-T* tipo sekų. Dažniausios iš jų [*k-k*], [*t-k*], [*k-t*] ir [*p-k*] sekos, rečiausios – tos, kurių sudėtyje afrikatos [*č'-p*], [*č'-k*], [*c-p*]. Vieną iš paskutiniųjų pozicijų užima ir [*t-t*] seka²⁴.

6 l e n t e l ė. Mišriosios *T-T* tipo sekos

Sekos	Stabilusis centras		Kintamasis centras		Iš viso
	Šak. sk.	Pavyzdžiai	Šak. sk.	Pavyzdžiai	
<i>k-d</i>	18	<i>skeždė, klydo</i>	5	<i>kándo, skúndė</i>	23
<i>k-b</i>	15	<i>kefbė, skōbė</i>			15
<i>b-k</i>	13	<i>braūkė, brėško</i>			13
<i>t-g</i>	11	<i>strigo, stáuge</i>			11
<i>d-k</i>	9	<i>dvōkė, dāko</i>	1	<i>drėškė</i>	10
<i>p-g</i>	8	<i>speņgė, sprōgo</i>			8
<i>t-b</i>	6	<i>stelbė, triaübė</i>			6
<i>p-d</i>	6	<i>sprūdo, plūdo</i>	3	<i>sprėndė, spiņdo</i>	9
<i>k-g</i>	5	<i>krāgo, kliegė</i>			5
<i>g-t</i>	2	<i>gelto, gliito</i>			2
<i>č-d</i>	1	<i>čiáudė</i>			1
<i>d-t</i>	1	<i>druņstė</i>			1
<i>c-b</i>	1	<i>cībo</i>			1
<i>č-b</i>	1	<i>čiulbėjo</i>			1
	97 (25,6%)		9 (27,3%)		106 (25,7%)

Skardžiųjų priebalsių sekos abiejose veiksmazodžių grupėse vartojamos maždaug du kartus rečiau negu dusliosios. Jos sudaro 25,3% stabiliojo ir 24,2% kintamojo centro *T-T* tipo šaknų. Dažnosios (ypač stabiliojo centro) skardžiųjų priebalsių sekos [*g-b*], [*g-d*], [*d-g*], [*b-g*] produktyvumu taip pat gerokai nusileidžia dažnosioms dusliųjų [*k-k*], [*t-k*], [*k-t*], [*p-k*] sekoms.

Pagal balso stygų darbą nesuderinti priebalsiai sudaro 14 mišriųjų sekų. Tik trys iš jų būdingos kintamojo centro šaknims (žr. 6 lent.). Produktivumu šio tipo sekos prilygsta skardžiosioms ir sudaro 25,6% stabiliojo ir 27,3% kintamojo centro sekų. Kita vertus, daugiau mišriųjų sekų vartojama pavienėse šaknyse: [*č'-d*] (*čiáudo* –

²³ Lentelėse pateikiami trejopi procentai, pvz. dusliosios sekos sudaro 49,1% stabiliojo centro šaknų, 48,5% – kintamojo ir 49,0% visų *T-T* sekas turinčių šaknų.

²⁴ Vardazodžių šaknyse minėtos sekos pasiskirsto labai panašiai, išskyrus ten gana dažną [*t-t*] atvejį (plg. Karosienė, 1985a, 24–25).

čiaudė, čiaudyti), [d-t] (*druņščia – druņstė, druņsti*), [c-b] (*ciņba – cībo, cībti*), [č'-b] (*čūlba – čūlbėjo, čūlbėti*).

Tiek skardusis, tiek duslusis priebalsis mišriojoje sekoje gali užimti abi pozicijas, pvz.: [k-d] ir [d-k] (*skeŗdžia – skeŗdė, skeŗsti* ir *dūksta – dūko, dūkti*), tačiau duslusis priebalsis labai aiškiai krypsta į pirmąją (inicialės), skardusis – į antrąją (finalės) poziciją. Tik trijose sekose (iš 14) galimi abu variantai, nors ir čia visais atvejais dažnesnis dusljo – skardžiojo derinys, plg.:

[k-d] – 23 ir [d-k] – 10
 [k-b] – 15 ir [b-k] – 13
 [t-g] – 11 ir [g-t] – 2²⁵.

Trumpai tariant, sprogtamieji priebalsiai, atsidūrę abipus centro, dažniausiai sudaro harmoningas skardumo (duslumo) atžvilgiu sekas. Mišriose sekose aiškiai matyti tendencija pirmuoju nariu vartoti dusliuosius, antruoju – skardžiuosius. Kaip jau minėta, šiam dėsningumui visiškai paklūsta ir trinariai T-T...T deriniai.

3.4. Skirtingai nuo pučiamųjų, sprogtamieji priebalsiai pagal tarimo vietą derinami kur kas rečiau. Homorganinės sekos [d-t], [č-d], [k-g] būdingos tik septynioms stabiliojo centro šaknims, pvz.: *druņščia – druņstė, druņsti*; *čiaudo – čiaudė, čiaudyti*; *kliėgia – kliėgė, kliėgti*. Homogenines sekas turi 74 šaknys, kurios pagal produktyvumą išsidėsto taip:

[k-k]	36	(<i>keņkia – keņkė, keņkti</i>)
[p-p]	15	(<i>pleŗpia – pleŗpė, pleŗpti</i>)
[b-b]	8	(<i>baūbia – baūbė, baūbti</i>)
[g-g]	7	(<i>gaŗgia – gaŗgė, gaŗgti</i>)
[d-d]	4	(<i>draūdžia – draūdė, draūsti</i>)
[t-t]	4	(<i>stāto – stātė, staryti</i>).

Jeigu ne pati dažniausia liežuvio užpakalinių [k-k] seka, būtų galima teigti, kad sprogtamųjų priebalsių homogeninės sekos gana retos ir būdingos daugiausia garsažodiniams veiksmažodžiams. Tuo labiau, kad homogeninių sekų kintamojo centro šaknyse visai nepasitaiko²⁶. Kita vertus, vardažodžių atveju [k-k] seka taip pat patenka į dažnųjų sekų grupę, nors vienodų priebalsių sekos čia nėra produktyvios (Karosienė, 1985a, 26).

Skardumo (duslumo) atžvilgiu šaknys su homogeninėmis sekomis pasiskirsto nevienodai: 74,3% stabiliojo centro šaknų turi dusliąsias ir 25,7% – skardžiąsias. Beveik visais atvejais (išskyrus [t-t] ir [d-d] sekas, kurių yra po lygiai) dusliosios sekų poros dažnesnės.

²⁵ Skaiciai šalia sekų rodo šaknų kiekį.

²⁶ Tos pačios artikuliacijos priebalsius turinčios šaknys laikytinos vėlyvaisiais naujadarais – senaisiais baltų kalbų raidos etapais jos greičiausiai nebuvo galimos (Karaliūnas, 1987, 146).

Šaknies pradinėje ir galinėje dalyje daug dažniau vartojami skirtingus diferencinius požymius turintys to paties poklasio priebalsiai. Būtent tokia inicialės ir finalės priebalsių distribucija ir būdinga baltų kalbų veiksmažodinių šaknų struktūrai (plg. Karaliūnas, 1987, 145–146). Patyrinėjus tokias šaknis detaliau, paaiškėjo, kad ir joms būdingi kai kurie dėsningumai. Stabiliojo centro šaknyse nesuderintos priebalsių sekos pasiskirsto į šešias grupes: liežuvio užpakaliniai – priešakiniai, liežuvio priešakiniai – užpakaliniai, lūpiniai – liežuvio užpakaliniai, liežuvio užpakaliniai – lūpiniai, liežuvio priešakiniai – lūpiniai ir lūpiniai – liežuvio priešakiniai. Daugiausia sekų (po septynias) sudaro liežuvio priešakinių – užpakalinių ir liežuvio priešakinių – lūpinių deriniai. Likusieji priebalsiai susigrupuoja į tris arba keturias sekas.

Pagal produktyvumą šios sekos išsidėsto veidrodinio atspindžio principu (žr. 7 lent.)²⁷. Dažniausios liežuvio priešakinių – liežuvio užpakalinių priebalsių sekos (75 šaknys), šalia – atvirkštinis (veidrodinis) jų variantas (58 šaknys). Visos kitos susigrupuoja tuo pačiu principu.

7 l e n t e l ė. Pagal tarimo vietą nesuderintos stabiliojo centro *T-T* priebalsių sekos

Tarimo vieta	Sekos	Šaknų sk.
Liež. prieš. – užp.	[t-k], [d-g], [t-g], [d-k], [dž-g], [dz-g], [č-k]	75
Liež. užp. – prieš.	[k-t], [k-d], [g-d], [g-t]	58
Lūp. – liež. užp.	[p-k], [b-k], [b-g], [p-g]	56
Liež. užp. – lūp.	[k-p], [g-b], [k-b]	49
Liež. prieš. – lūp.	[d-b], [t-p], [t-b], [č-p], [c-p], [c-b], [č-b]	35
Lūp. – liež. prieš.	[p-t], [b-d], [p-d]	25

Toks nuoseklumas būdingas tik stabiliojo centro šaknų *T-T* tipo sekoms. Kintamojo centro šaknyse taip pat galimos visos minėtos sekų grupės, tačiau pagal produktyvumą jos išsidėsto chaotiškiau ir nesudaro veidrodinės sekų grandinės (žr. 8 lent.). Tam, be kita ko, matyt, turi įtakos ir mažesnis šaknų produktyvumas bei pačių sekų skaičius.

8 l e n t e l ė. Pagal tarimo vietą nesuderintos kintamojo centro *T-T* priebalsių sekos

Tarimo vieta	Sekos	Šaknų sk.
Liež. užp. – prieš.	[k-t], [k-d], [g-d]	15
Lūp. – liež. prieš.	[b-d], [p-d], [p-t]	7
Liež. prieš. – užp.	[t-k], [d-g]	4
Lūp. – liež. užp.	[p-k], [b-g]	4
Liež. prieš. – lūp.	[t-p]	2
Liež. užp. – lūp.	[k-p]	1

²⁷ Čia turimos galvoje ne konkrečios sekos, bet tų sekų grupės.

Dažniausiai derinami liežuvio užpakaliniai ir liežuvio priešakiniai, pvz.: *kremita* – *kriūto*, *kriūsti*; *skreūda* – *skrido*, *skristi*; *grūzda* – *grūzdo*, *grūzti*, rečiausiai – liežuvio užpakaliniai ir lūpiniai, pvz.: *keřpa* – *kāřpo*, *kāřpti*. Stabiliojo centro šaknyse šias pozicijas užima veidrodiniai minėtų grupių variantai.

3.5. Centro atžvilgiu stabiliojo ir kintamojo centro dvinarių *T–T* tipo sekų nariai pasiskirsto taip pat nevienodai (žr. 9 lent.).

9 l e n t e l ė. Prie balsių pasiskirstymas *T–T* tipo sekose

Priebalsis	Stabilusis centras		Kintamasis centras	
	Inicialė	Finalė	Inicialė	Finalė
<i>k</i>	115	119	12	7
<i>g</i>	40	60	4	1
<i>p</i>	62	52	7	3
<i>b</i>	42	55	4	
<i>t</i>	66	40	5	7
<i>d</i>	36	53	1	15
<i>c</i>	3			
<i>dz</i>	1			
<i>č</i>	12			
<i>dž</i>	2			

Liežuvio užpakaliniai [*k*], [*g*] stabiliojo centro šaknyse labiau linksta į finalę, o lūpiniai ir liežuvio priešakiniai „skyla“ į dvi grupes: duslieji dažnesni inicialėje, skardieji – finalėje. Tik inicialės pozicijoje pasitaikančios afrikatos bendram dėsningumui paklūsta tuo, kad dusliosios vartojamos dažniau negu skardžiosios.

Kintamojo centro šaknys labiau primena vardažodžius (plg. Karosienė, 1985a, 26), kadangi liežuvio užpakaliniai ir lūpiniai dažnesni inicialėje, o liežuvio priešakiniai – finalėje. Toks vaizdas gautas ir analizuojant trinarius priebalsių derinius.

4. Balsingųjų priebalsių sekos

4.1. Balsingieji priebalsiai sudaro 26 dvinarės ir tris trinarės sekas. Trinarės *R–RR* priebalsių sekos realizuojamos tik penkiose stabiliojo centro šaknyse: [*m–rm*] (*mārma* – *marmėjo*, *marmėti*; *mūrma* – *murmėjo*, *murmėti*), [*n–rn*] (*nārna* – *narnėjo*, *narnėti*; *niūrna* – *niurnėjo*, *niurnėti*), [*v–rv*] (*vařva* – *varvėjo*, *varvėti*). Trys balsingieji priebalsiai šaknyje – tik garsažodinių veiksmožodžių savybė²⁸. Visas tris veiksmožodžio sekas sieja tai, kad šaknies pradinėje ir galinėje dalyje vartojamas tas pats priebalsis, o viduriniojo nario poziciją užima virpamasis [*r*]²⁹.

²⁸ Vardažodžių šaknyse trinarės priebalsių sekos daug įvairesnės (jų 16), nors dauguma taip pat vartojama pavienėse šaknyse (Karosienė, 1985a, 26–27).

²⁹ Tai, beje, vienas iš rečiausių vardažodžio sekų atvejų (Karosienė, 1985a, 27), kadangi apskritai

4.2. R tipo priebalsių santykiai stabiliojo ir kintamojo centro šaknų dvinarėse sekose taip pat nėra visiškai vienodi. Iš 26 sekų abiejose veiksmazodžių grupėse vartojama lygiai pusė. Visos kitos realizuojamos arba tik stabiliojo, arba tik kintamojo centro šaknyse, nors konkrečių sekų skaičius minėtose šaknų grupėse labai panašus (stabiliojo centro – 20, kintamojo – 19)³⁰.

Rečiausiomis sekoms priskirtinos tos, kur bent vieno nario poziciją užima pučiamasis [j], pvz.: [v–j] (*tvója – tvójo, tvóti; vėja – vľjo, výti*), [n–j] (*knója – knójo, knóti*), [j–r] (*bjúra – bjúro, bjúri*), [m–j] (*mója – mójo, móti*) (žr. 10 lent.). Vienu atveju priebalsis [j] sudaro homogeninę seką, vartojamą tik veiksmazodžio *jója – jójo, jóti* šaknyje³¹. Daugiau to paties priebalsio derinių nerasta nei stabiliojo, nei kintamojo centro šaknyse.

4.3. Suskirsčius balsinguosius priebalsius į sklandžiuosius [l], [r], nosinius [m], [n] ir pučiamuosius [j], [v], matyti, kad visų trijų pogrupių priebalsiai sudaro homoganines sekas. Tokios sekos būdingos tiek stabiliojo, tiek kintamojo centro šaknims, plg.: [l–r]: *šľiurkščia – šľiurkštie, šľiurkšti* ir *plũra – plũro, plũri*³²; [m–n]: *malno – malnė, mainyti* ir *mėna – mėnė, miñti*; [v–j]: *tvója – tvójo, tvóti* ir *vėja – vľjo, výti*. Iš homoganinių dažniausiai vartojama sklandžiųjų [l–r] seka, būdinga 13 veiksmazodžių.

Veidrodinė [r–l] seka veiksmazodžiams nebūdinga, bet pasitaiko vardažodžio šaknyse, plg. *brólis, grėblas* (Karosienė, 1985a, 28). Tik pučiamieji arba tik nosiniai priebalsiai vartojami kiek rečiau (pučiamųjų 7 ir nosinių 6 sekos). Jose atitinkamų pogrupių priebalsiai taip pat turi nuolatinę vietą: [m] užima pirmojo, [n] – antrojo nario poziciją (*mľnko – mľnkė, mľnkyti; meñčia – meñtė, mėsti*), [v] dažniau pirmojo, [j] – antrojo (*žľveja – žľvėti, vėja – vľjo, výti*). Kita vertus, kintamojo centro šaknyse galima ir [j–v] seka. Apskritai [v] antruoju sekos nariu gali eiti tik kintamojo centro šaknyse, pvz.: *pjáuna – pjóvė, pjáuti; máuna – móvė, máuti; gríauna – grióvė, gríauti*³³, ir tai, ko gero, vienas iš ryškiausių stabiliojo ir kintamojo centro šaknų skirtumų³⁴. Iš viso pagal tarimo vietą suderintos balsingųjų priebalsių sekos realizuojamos 27 šaknyse ir sudaro 12,7% visų R–R sekų.

lietuvių kalbos žodžiuose dvių vienodų balsingųjų priebalsių vengima. Šnekamojoje kalboje (ir ypač tarmėse) tokios garsų sanaukos dažnai pajavirainamos skirtingais garsais – įvyksta vadinamoji tolimoji regresyvinė disimiliacija, pvz.: *kollidorius* „koridorius“, *párkelis* „parkeris“, *mármulas* „marmuras“, *dirgėlė* „dīlgėlė“ (Zinkevičius, 1980, 143).

³⁰ Čia derėtų priminti, kad kintamojo centro šaknys gerokai balsingesnės negu stabiliojo, kur dažniau abipus centro išsidėsto sprogstamieji priebalsiai. Tai patvirtina ir gana gausus balsingųjų sekų vartojimas kintamojo centro šaknyse

³¹ Šiuo atžvilgiu R–R sekos labai primena vardažodžių, kadangi čia rctųjų sekų pogrupiui taip pat priskiriamos homogeninės (jų, beje, šiek tiek daugiau, plg.: [v–v] (*vapsvą*), [l–l] (*lėlė*), [m–m] (*mamą*) ir [j–j] (*jájua*)) ir tos, kurių pirmasis arba antrasis narys yra [j] (*júra, javal, nauľjas*). Iš viso balsingieji priebalsiai vardažodžių šaknyse sudaro 30 sekų (Karosienė, 1985a, 27–28).

³² Šią seką turintys veiksmazodžiai, kaip ir vardažodžiai (plg. Grinaveckienė, 1980, 82), paprastai turi nenkinamąjį reikšmę.

³³ Plačiau dėl šaknies baigiamąjo [j] ir [v] interpretacijos (žr. Kruopienė, 1998, 87–90).

³⁴ Minėtas skirtumas išnyktų visais atvejais sudėtinių dvibalsių antruosius dėmenis traktuojant kaip

10 lentelė. R-R tipo sekų produktyvumas

Seka	Stabilusis centras		Kintamasis centras	
	Šak. sk.	Pavyzdžiai	Šak. sk.	Pavyzdžiai
v-r	25	skverbė, vežė	5	vére, tvéré
n-r	18	niŕto, knaŕké	3	néré, niuro
r-n	17	dreŕgė, briŕko	8	trýnė, reŕtė
v-l	12	vālė, vālgė	4	vélé, vilko
v-n	11	vėngė, tvlno	1	šveŕtė
l-m	10	gleŕžė, skleŕbė	2	lémė, glūmo
l-r	10	pleŕpė, šliuŕkštė	3	pliuro, klėro
r-m	9	grėmžė, grimždo	4	kriŕto, rėmė
l-n	4	leŕkė, pluŕikė	5	liŕdo, sliŕko
r-j	4	grójo, skŕejo	1	rjo
m-n	3	mainė, mlnkė	3	mlnė, meŕtė
v-j	2	tvójo, žvlejo	2	vjo
v-m	1	zviŕbė	1	vémė
m-r	11	mėrkė, mŕrė		
m-l	8	mėldė, mālė		
l-j	6	lójo, llejo		
j-n	2	jūngė, jūnko		
j-j	1	jójo		
n-j	1	knójo		
m-j	1	mójo		
l-v			5	lióvė, plóvė
r-v			4	róvė, grióvė
j-v			3	jóvė, spjóvė
m-v			1	móvė
n-v			1	nióvė
j-r			1	bjuro
	156		57	

4.4. Dažniausiai veiksmazodžio šaknyse derinami skirtingi R poklasio priebalsiai. Pagal produktyvumą šios sekos išsidėsto taip:

šaknies baigiamuosius priebalsius. Čia sudėtiniai dvibalsiai laikomi išplėstiniu šaknies centru, kai dvibalsių dėmenys nesudaro heterosilabinių junginių, pvz.: *láužia – láužė, láužti; velkia – velkė, velkti*. Dėl n-škiemeninių [j], [u] dvejetainio interpretacijos ir fonemų dažnumo vardažodžių šaknyse (žr. Karosienė, 1987, 44–45; 1989, 30–35.)

sklandieji – nosiniai	[r-n], [l-m], [r-m], [l-n]	59
pučiamieji – sklandieji	[v-r], [v-l], [j-r]	47
nosiniai – sklandieji	[n-r], [m-r], [m-l]	40
sklandieji – pučiamieji	[r-j], [l-j], [l-v], [r-v]	20
pučiamieji – nosiniai	[v-n], [v-m], [j-n]	16
nosiniai – pučiamieji	[n-j], [m-j], [m-v], [n-v]	4

Išanalizavus stabiliojo ir kintamojo centro šaknis atskirai, pastebėta, kad abiejose veiksmazodžių grupėse dažniausios sklandžiųjų – nosinių priebalsių sekos (atitinkamai 40 ir 19 šaknų: *glemžia – glemžė, glemžti; leūda – liūdo, lūsti*), rečiausios – nosinių – pučiamųjų sekos (po dvi šaknis: *knója – knójo, knóti; mója – mójo, móti; máuna – móvė, máuti; niáuja – nióvė, niáuti*). Kitos sekos stabiliojo ir kintamojo centro šaknyse pasiskirsto kiek kitaip, plg.:

stabilusis centras		kintamasis centras	
sklandieji – nosiniai	40	sklandieji – nosiniai	19
nosiniai – sklandieji	37	pučiamieji – sklandieji	10
pučiamieji – sklandieji	37	sklandieji – pučiamieji	10
pučiamieji – nosiniai	14	nosiniai – sklandieji	3
sklandieji – pučiamieji	10	pučiamieji – nosiniai	2
nosiniai – pučiamieji	2	nosiniai – pučiamieji	2

Visų pogrupių sekos sudaro atvirkštines (veidrodines) sekas, pvz.: [r-n] ir [n-r]: *reñgia – reñgė, reñgti ir niřsta – niřto, niřsti*, tačiau pagal produktyvumą jos išsirikuoja ne taip tvarkingai, kaip sprogstamųjų priebalsių sekos. Tik minėtos stabiliojo centro sklandžiųjų – nosinių ir nosinių – sklandžiųjų sekos, šaknų skaičiumi nedaug tenusi-leisdamos viena kitai, atsiduria greta (atitinkamai 40 ir 37 šaknys).

Kintamojo centro šaknyse veidrodinės sekos, išskyrus sklandžiųjų – nosinių (19 šaknų) ir nosinių – sklandžiųjų (3 šaknys) atvejį, pasiskirsto visiškai vienodai: pučiamieji – sklandieji ir sklandieji pučiamieji – po dešimt šaknų, pučiamieji – nosiniai ir nosiniai – pučiamieji – po dvi šaknis³⁵.

4.5. Apibendrinus R-R tipo sekų priebalsius šaknies centro atžvilgiu, gautas toks inicialės ir finalės vaizdas (žr. 11 lent.).

Nesunku pastebėti, kad stabiliojo centro atveju kiekvienoje – sklandžiųjų, nosinių ir pučiamųjų – poroje vienas narys dažniau vartojamas inicialėje ([l], [m], [v]), kitas – finalėje ([r], [n], [j])³⁶. Kitokie šių porų santykiai kintamojo centro šaknyse: abu sklandieji priebalsiai dažnesni inicialėje, abu nosiniai – finalėje. Pučiamieji priebalsiai inicialės ir finalės pozicijoje vartojami gana vienodai. Lyginant stabiliojo ir kintamojo

³⁵ Vardažodžio šaknų dažnosios sekos ir jų veidrodiniai atspindžiai produktyvumo atžvilgiu sudaro didesnį kontrastą (plg. Karosienė, 1985a, 28).

³⁶ Įdomu tai, kad visiškai tokiu pat principu pasiskirsto ir vardažodžių inicialės, ir finalės priebalsiai (plg. Karosienė, 1985a, 29).

11 lentelė. Priebalsių pasiskirstymas R-R tipo sekose

Prieb.	Stabilusis centras		Kintamasis centras	
	Inicialė	Finalė	Inicialė	Finalė
<i>l</i>	30	20	15	4
<i>r</i>	30	64	17	12
<i>m</i>	23	20	4	7
<i>n</i>	19	37	4	17
<i>j</i>	3	15	4	3
<i>v</i>	51	–	13	14

centro šaknų konkrečius priebalsius galima teigti, kad abiem atvejais [*l*] dažniau užima pirmąją, [*n*] – antrąją poziciją. Visais kitais atvejais stabiliojo ir kintamojo centro šaknų inicialės ir finalės pagal produktyvumą išsidėsto priešinga tvarka. Trumpai tariant, šių dviejų struktūrų skirtumus dažnai lemia ne tik išoriniai, bet ir vidiniai, iš pirmo žvilgsnio nepastebimi požymiai.

5. Išvados

Išanalizavus veiksmazodžio šaknies pradinių ir galinių priebalsių tarpusavio santykius, galima daryti tokias išvadas:

1. To paties poklasio priebalsiai derinami ir stabiliojo, ir kintamojo centro šaknyse. Pirmuoju atveju dažnesnės *T-T*, antruoju – *R-R* tipo sekos. Trinarės priebalsių sekos ir dvejopų sekų kombinacijos būdingos tik stabiliojo centro šaknims.

2. Rečiausios veiksmazodžio šaknyse – pučiamųjų priebalsių sekos. Vartojamos tik pagal sargumą – žvarbumą suderintos (homorganinės) sekos. Dažnesnės iš jų – dusliosios.

3. Neretai pagal skardumą – duslumą derinami ir sprogstamieji priebalsiai, iš kurių taip pat dažnesni duslieji. Mišriosiose sekose pirmojo nario poziciją paprastai užima duslusis, o antrąją – skardusis priebalsis. Pagal tarimo vietą sprogstamieji priebalsiai derinami kur kas rečiau, o kintamojo centro šaknyse apskritai negalimos nei homogeninės, nei homorganinės sekos. Nesuderintos priebalsių sekos pasiskirsto į šešias grupes.

4. Balsingųjų priebalsių dvinarės sekos stabiliojo ir kintamojo centro šaknyse pasiskirsto gana vienodai. Nors abiem veiksmazodžių grupėms būdingos homorganinės sekos, tačiau kur kas dažniau ir čia derinami skirtingi *R* poklasio priebalsiai. Ir vienu, ir kitu atveju dažniausios sklandžiųjų – nosinių, rečiausios – nosinių – pučiamųjų priebalsių sekos.

5. Šaknies centro atžvilgiu sekų nariai turi nuolatinę vietą: *R* tipo priebalsiai visada atsiduria arčiausiai balsio, *T* – dažniau užima antrąją poziciją, o *S* – labiausiai nuo centro nutolę priebalsiai³⁷.

³⁷ Už vertingas pastabas nuoširdžiai dėkoju prof. A. Girdeniui.

Summary

The article presents a synchronic analysis of verb root sound structure in Standard Lithuanian. More than half of verb roots analysed combined two (sometimes three) consonants of the same subclass. Sonorants were more frequent in the alternating nucleus roots, while plosives predominated in the stable nucleus roots. Plosives and fricatives are quite frequently combined according to the opposition voiced vs. voiceless. In both verb groups voiceless combinations predominated.

LITERATŪRA

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Ats. red. S. Keinys. Vilnius: Mokslo ir encikl. leidykla, 1993.

Girdenis A., 1980, Žemaičių dzūkavimas: Dabartinė padėtis ir istorija. – *Baltistica*, t. 16 (1), 32–44.

Girdenis A., 1995, Teoriniai fonologijos pagrindai. Vilnius: Petro ofsetas.

Grinaveckienė E., 1980, Menkinamosios reikšmės nomina agentis daryba ir vartojimas pietinėje šiaurės vakarų aukštaičių šnekte. – *Baltistica*, t. 16 (1), 79–93.

Grinberg, 1964 – Гринберг Дж. Некоторые обобщения, касающиеся возможных начальных и конечных последовательностей согласных. – *Вопросы языкознания*, i 4, 41–63.

Jašinskaitė I., 1983, Ištiktukų struktūros bendrybės. – *Mintis ir ženklas*. Vilnius: Mokslo, 116–120.

Karaliūnas S., 1987, Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. Vilnius: Mokslo.

Karosene, 1985b – Каросене В. З. Фонотактическая структура именных корней в литовском литературном языке: Дис. Г канд. филол. наук. Вильнюс: ВГУ.

Karosienė V., 1985a, Pradinių ir galinių priebalsių derinimas viensikiemenėse vardažodžių šaknyse. – *Kalbotyra*, t. 36 (1), 18–31.

Karosienė V., 1987, Pirminių vardažodžių šaknų statistinės charakteristikos. – *Kalbotyra*, t. 38 (1), 44–55.

Karosienė V., 1989, Dar dėl lietuvių vardažodinių šaknų fonemų dažnumų. – *Kalbotyra*, t. 40 (1), 30–35.

Karosienė V., 1995, Apie priebalsių derinius lietuvių kalbos žodžių šaknyse. – *Kalbotyra*, t. 44 (1), 90–92.

Kruopienė I., 1998, Lietuvių kalbos veiksmažodžių atvirųjų šaknų problema. – *Kalbotyra*, t. 47 (1), 87–90.

Kruopienė I., 2000a, Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžių šaknies struktūra. – *Veiksmažodžio raidos klausimai: Žurnalo „Tiltai“ priedas*, Nr. 1, 65–70.

Kruopienė I., 2000b, Lietuvių kalbos veiksmažodžio šaknų struktūriniai modeliai. – *Linguistica Lettica*, t. 6, 188–206.

Kruopienė I., 2000c, Stabiliojo centro veiksmažodžių šaknies struktūra. – *Kalbotyra*, t. 48(1)/49 (1), 71–82.

Skardžius P., 1996, Rinkiniai raštai. T. 1 / Red. A. Rosinas. Vilnius: Mokslo ir encikl. l-kl.

Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika. T. 1. Vilnius: Mokslo.